

Паўлечка Ю. В. (Гродна)
Адлюстраванне функцыяна-сацыяльнай структуры
нацыянальнай мовы

Сувязь мовы з грамадствам абумоўлівае складанасць яе структуры. У складзе мовы можа быць вылучана некалькі сацыяльна-функцыянальных кампанентаў, што адрозніваюцца складам носьбітаў, функцыямі і асаблівасцямі пабудовы гэтых функцыянальна-камунікатыўных сістэм. Асабліва выразна супрацьпастаўлены літаратурная мова і тэрытарыяльныя дыялекты.

Літаратурная мова выкарыстоўваецца на ўсёй тэрыторыі распаўсюджання мовы, абслугоўвае разнастайныя патрэбы носьбітаў мовы. Тэрытарыяльныя дыялекты распаўсюджаны на асобных тэрыторыях, абслугоўваюць толькі частку носьбітаў, выкарыстоўваюцца ў паўсядзённым ужытку і не маюць, як правіла, пісьмовай формы.

Існуюць таксама і сацыяльныя дыялекты, што абслугоўваюць асобныя сацыяльныя ці прафесійныя групы людзей. Ад

агульнаацыянальнай мовы сацыяльна-прафесійныя дыялекты адрозніваюцца слоўнікавым складам. Разнавіднасцю сацыяльна-прафесіянальных дыялектаў з'яўляюцца жаргоны і арго. Істотнай розніцы паміж імі няма, абодва ўжываюцца абасобленымі групамі людзей – сацыяльнымі, прафесійнымі альбо ўзроставымі – і звязаны з жаданнем адмежаваць сябе ад агульнай часткі насельніцтва. Жаргоны і арго характарызуюцца ўжываннем значнай колькасці слоў, запазычаных з іншых моў альбо створаных спецыяльна, часцей за ўсё шляхам пераасэнсавання слоў агульнанароднай мовы. Незвычайнасць такіх слоў дае адчуванне іх экспрэсіўнасці, выразнасці, таму яны часта атрымоўваюць шырокае распаўсюджанне ў мове моладзі. Пазбавіцца ад аргатызмаў і жарганізмаў можна, толькі прапанаваўшы карыстальнікам альтэрнатыўную крыніцу эмацыянальна-выразных сродкаў.

Асобнае месца ў складзе агульнанароднай мовы займае прастамоўе, якое ад дыялектаў адрозніваецца асаблівасцю свайго распаўсюджання: яно не мае дакладна выражаных тэрытарыяльных ці прафесійных абмежаванняў у распаўсюджанні. Ім карыстаецца ў асноўным частка гарадскога насельніцтва, якая не валодае літаратурнай мовай. Выкарыстоўваецца прастамоўе ў паўсядзённа-бытавой камунікацыі, пісьмовай формы яно не мае, адрозніваецца перш за ўсё слоўнікавым складам. Праз размоўную мову прастамоўе пранікае ў літаратурную мову, асабліва ў мастацкі і публіцыстычны стылі.

Характар распаўсюджання, месца ўжывання, асаблівасці пабудовы сацыяльных кампанентаў мовы, іх узаемадзеянне ў розныя гістарычныя перыяды маюць свае асаблівасці, якія захоўваюцца ў дыяхраніі.

Мова – з'ява сацыяльная – выконвае шэраг функцый, звязаных з пэўнай сферай чалавечай дзейнасці. Важнымі функцыямі мовы з'яўляюцца: зносіны, паведамленне, уздзеянне. Для рэалізацыі гэтых функцый вызначыліся асобныя разнавіднасці мовы, што характарызуюцца наяўнасцю лексіка-фразеалагічных, часткова сінтаксічных, сродкаў.

Паводле В.У.Вінаградава, функцыю паведамлення выконвае навуковая і афіцыйна-справавая мовы, функцыю ўздзеяння – мастацкі і публіцыстычны, функцыя зносін ажыццяўляецца гутарковай мовай [1, с. 26].

Функцыянальныя стылі падзяляюцца на дзве групы, звязаныя з тыпамі маўлення. Першую групу складаюць навуковы, публіцыстычны і афіцыйна-справавы стылі, якія характарызуюцца маналагічным маўленнем; для другой групы, утваранай відамі размоўнага стылю, характэрна дыялагічнае маўленне.

Стылі размежаваны наяўнасцю стыляўтваральных рыс і немагчымасцю ўключэння ў кожны стыль недазволенага элементаў. Так, афіцыйна-справавы стыль не дазваляе выквыстанне слоў з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі.

Кожны са стыляў падзяляецца на свае падстылі. Стыль – гэта грамадска ўсвядомленая разнавіднасць мовы; падстыль – грамадска ўсвядомленая разнавіднасць стылю. Размежаванне на падстылі заснавана на дадатковых фактарах. Сістэма моўных стыляў адрозніваецца гістарычнай зменлівасцю.

Лексічны запас мовы з'яўляецца стылістычна нераўназначным: вылучаецца група слоў стылістычна нейтральных і стылістычна афарбаваных. Большая частка слоў належыць да стылістычна нейтральнай лексікі. Для рускай мовы характэрны наступныя суадносіны: нейтральная лексіка складае тры чвэрці мовы, стылістычна маркіраваная – адну чвэрць. Верагодна, у беларускай мове суадносіны будуць прыблізна такімі ж.

Дамінавальнай з'яўляецца нейтральная лексіка, якая пастаўляе матэрыял ва ўсе функцыянальныя стылі. Нейтральным словам уласціва натуральнасць, прастата, агульнаразумеласць, адсутнасць штучнасці, напышлівасці [1, с. 71].

Увесь тэкст можа складаецца толькі з нейтральных слоў. Здаецца, што доля стылістычна афарбаваных адзінак настолькі нязначная, што цяжка вызначыць, да якога функцыянальнага стылю адносіцца тэкст. Улічваючы такія выпадкі, шэраг вучоных схіляецца да думкі аб прызнанні самастойнага нейтральнага стылю [2, с. 45].

Стылістычна маркіраваныя словы могуць успрымацца як кніжныя (*інтэлект, празмерны*) ці як размоўныя (*лайдак, мазіла*). Кніжная лексіка характарызуецца агульнай сувяззю з кніжным маўленнем, з другога – поўнай неўжывальнасцю або недарэчнасцю ў бытавым маўленні. Пласт кніжнай лексікі ў беларускай мове невялікі каля 2,27 % [2, с. 34]. Адрозніваюць лексіку афіцыйна-справавую, навуковую, публіцыстычную, традыцыйна-паэтычную, народна-паэтычную.

Размоўная лексіка – строгая і замкнёная сістэма. Сюды адносяць словы ацэначныя, ласкальныя, жартаўлівыя, прастамоўныя.

Лексіка-стылістычная парадыгма складаецца з трох пазіцый: кніжнага слова – стылістычна нейтральнага – размоўнага (*лік – твар – морда*). Лексіка-стылістычныя парадыгмы могуць быць поўнымі, калі складаюцца з трох пазіцый і няпоўнымі – з дзвух пазіцый. Няпоўная парадыгма можа складацца з кніжнага і стылістычна нейтральнага ці кніжнага і размоўнага, са стылістычна нейтральнага і размоўнага.

Пры стылёвай характарыстыцы слова ўлічваецца яго прыналежнасць да аднаго з функцыянальных стыляў або адсутнасць функцыянальна-стылістычнай замацаванасці (эмацыянальная афарбоўка слова, яго экспрэсіўныя магчымасці).

Большасці моўных адзінак уласціва акрамя асноўнага, прадметна-лагічнага значэння тая ці іншая стылістычная афарбоўка, танальнасць – канатацыя – дадатковыя да прадметна-лагічнага і граматычнага значэнняў эмацыянальна-экспрэсіўныя або функцыянальныя асаблівасці семантыкі, якія абмяжоўваюць магчымасці ўжывання гэтай адзінкі пэўнымі сферамі і ўмовамі зносін і тым самым нясуць стылістычную інфармацыю.

Да канататыўных элементаў лексічнага значэння адносяцца семантычныя і стылістычныя адценні слова, што могуць надаваць высокую ўрачыстасць, гуллівасць, натуральнасць, фамільярнасць і інш.

У якасці асобных семантычных кампанентаў выступаюць асобныя канататыўныя прыкметы – стылёвыя, эмацыянальныя, ацэначныя, вобразныя і з’яўляюцца асноўнымі спосабамі выражэння экспрэсіўнасці. Гэтыя стылістычныя прыкметы маюць пастаянны характар і ўзнаўляльнасць ў пэўных умовах.

Стылістычныя канатацыі па сваёй прыродзе неаднародныя. Выдзяляюць 2-е іх разнавіднасці:

Эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка – гэта такія дадатковыя якасці моўных адзінак, якія накладваюцца на іх намінацыйнае значэнне. Звычайна вылучаюць тры разнавіднасці эмацыянальна-экспрэсіўных афарбовак. Да першай разнавіднасці адносяцца словы, у якіх ацэнка, адносіны да зместу моўнай адзінкі ўтрымліваецца ў самім яе значэнні (*гарладзёр, абібок, пустабрэх*). Да другой групы адносяцца мнагазначныя словы, якія ў сваім прамым значэнні стылістычна нейтральныя (*пень, дуб, мядзведзь, варона* – пра чалавека). Трэцюю групу складаюць словы, у якіх стылістычная канатацыя дасягаецца афіксацыяй, звычайна суфіксамі (*галубок, сонейка, кветачка*).

Функцыянальна-стылістычная афарбоўка моўных сродкаў адлюстроўвае іх прыналежнасць да пэўнай сферы маўлення – стылю, тыпу або формы маўлення. Вылучаюцца агульнаўжывальныя моўныя адзінкі і моўныя адзінкі функцыянальна абмежаванага выкарыстання. Першая група свабодна выкарыстоўваецца ва ўсіх стылях. Лексіка функцыянальна абмежаванага ўжытку падзяляецца на розныя групы ў залежнасці ад іх выкарыстання ў пэўнай сферы маўлення: паэтычныя, афіцыйна-дзелавыя, публіцыстычныя, тэхнічныя, спецыяльныя і інш.

1. Виноградов, В. В. Стилистика. Теория поэтической речи/ В. В. Виноградов. – М.: АН СССР, 1963. – 115 с.

2. Любецкая, К. П. Стылістыка і культура беларускага маўлення/ К. П. Любецкая. – Мінск: БДУ, 2011. – 47 с.
3. Сцяцко П.У. Культура мовы. Мн., 2002.
4. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка тэксту/ М. Я. Цікоцкі. – Мінск: Беларуская навука, 2002. – 164 с.
5. Юрэвіч, А. К. Стылістыка беларускай мовы: вучэбны дапаможнік/ А. К. Юрэвіч. – Мінск: Вышэйшая школа, 1992. – 196 с.